

UN FRAGMENT DE EPIGRAMĂ GREACĂ
PENTRU NIKASO DIN CALLATIS

Un fragment de placă de marmură din Muzeul de la Mangalia, cu nr. de inv. 360 are dimensiunile următoare : înălțimea 20 cm ; lățimea 46,2 cm și grosimea 12 cm.

Fragmentul a fost găsit de Emilian Popescu, cercetător științific principal la Institutul de arheologie din București¹, cu ocazia săpăturilor efectuate, la Mangalia în mai 1959, în dărîmăturile de lângă garajul vilelor speciale, deci în apropierea marelui edificiu creștin din colțul de nord-est al cetății. Fără nici o urmă de margine pe nici o parte, fragmentul este vătămat în partea de sus, mai ales la dreapta, și puțin înegrit de foc. El poartă pe fața netezită o inscripție grecească în șapte rînduri, ale cărei litere apicate au mărimea de 1,6 cm. Partea din spate este sumar lucrată. Cu toate că fragmentul nu prezintă nicăieri o urmă vizibilă de margine, faptul că literele rîndurilor 1—3 încep de la o distanță de 6 cm de latura din stînga păstrată, lasă să se creadă că aici se afla marginea inscripției (fig. 1).

Literele inscripției sînt săpate cu destulă îngrijire și regularitate. Credem că se pot atribui sec. al III-lea î.e.n. și sîntem chiar tentați să urcăm data inscripției către anul 300 î.e.n.

Inscripția este scrisă în dialectul doric din care remarcăm următoarele forme : în rîndul 1 Ἡρακλείδα în locul genitivului ionic — atic Ἡρακλείδου; apoi φίλαν; în rîndul 2 numele propriu Νικασώ; în rîndul 3 genitivul φιλότατος în loc de φιλότιτος; în rîndul 4 substantivul μνάμα, în loc de μνήμα. Ne mirăm totuși că într-o inscripție cu dorismele arătate, nu găsim numele zeiței Leto din rîndurile 2 și 5 în forma ei dorică Λατώ, așa cum apare acest nume la Pindar, Eschili și Euripide.

¹ Mulțumesc tov. Em. Popescu pentru fotografia inscripției pusă la dispoziție, precum și pentru asentimentul său, de a mă putea ocupa de această inscripție și a o publica.

Fig. 1

Pentru înțelegerea întregirilor noastre ținem să mai relevăm următoarele: în rîndul 1 am preferat întregirea *ἱέρ[ειαν]*, sugerată de Prof. W. Peek, cu ocazia vizitei sale la București în mai 1960, aceeaia *ἱερ[άν]*.

Prin particula *τε*, transformată, după eliziunea vocalei epsilon înaintea aspiratei cuvîntului *ἱέρ[ειαν]* în theta, se leagă cele două apozitțiuni ale numelui propriu. *Νικασώ*, care sînt *Ἡρακλείδα παῖδα φιλαν... ἱέρ[ειαν]*. În rîndul 3 se vede pe piatră *καλόν*, iar nu *καλόμ* prin asimilarea literei *ny* la litera *phi*, care urmează. În același rînd avem cuvîntul *φιλότατος*, care este genitivul substantivului ionic-atic *φιλότης*, ἡ *φιλότητος* în forma dorică *φιλότατος* în fragmentul nostru. În rîndul 4 se vîd după *γέρας* literele *μναμαο*. Dacă privim

mai de aproape litera din urmă, deslușim contururile unui *sigma* cu urme de apices la cele două bare exterioare. Acest *sigma* este trasat sub omicronul mai adânc incis și astfel definitivat. Litera *sigma* inițial săpată, este o evidentă greșeală a lapidului, care va fi legat cuvîntul γέρας cu presupusul genitiv al cuvîntului μνάμα, de formă dorică. Dîndu-și seama de greșeală lapidul a acoperit litera *sigma* cu litera theta din textul scris.

În rîndul 5 lipsesc, înaintea literelor αινους, două pînă la trei litere. Spațiul liber înaintea literei alpha ar sprijini întregirea unui cuvînt cu litera *delta* în locul al treilea. În aceeași rînd urmează sus, după cuvîntul φίλους un rest de bară verticală și s-ar părea că se mai vede încă un mic rest de bară verticală. Litera cu aceste resturi păstrate n-ar putea fi litera *pi*, pentru care ne-ar trebui încă un rest de liniuță orizontală sus. Resturile păstrate ar indica mai degrabă un *ny*.

În rîndul 6, ultimul rest de literă păstrată s-ar părea că aparține mai degrabă unui *omicron* decît unei *alpha*. După o nouă revizuire putem afirma că avem pe piatră litera *omicron*.

În rîndul 7 se văd, sub literele ειδεκα din rîndul 6, literele fragmentare -'υ, poate τοῦ. De la litera primă, probabil *tau*, nu avem decît o jumătate de liniuță orizontală de pe virful barei verticale a acestei litere.

După rîndul acesta vor fi urmat, poate, două sau mai multe rînduri. Acest fragment de inscripție grecească pomenește pe Nikasó copilul-fiica (παῖδα, nu θυγατέρα) lui Herakleidas, care era și preoteasă.

Numele Nikasó se găsește la Pape-Benseler² ca numele soției unui Manasses, ca numele unei femei din Delphi în forma dorică și apoi ca numele unei alte femei din Pergamon.

Nikasó este și numele unui vas antic, în formă ionică, respectiv ionic-atică.

În dicționarul grec-francez Bailly-Séchan-Chantraine³, găsim numele feminin Νικασίς, ἴδος, ἡ. Numele Nicasó nu se găsește la Fr. Bechtel⁴, unde se află numele Nikasis, ca proparoxyton iar nu ca oxyton, nici la G. Liddel-R. Scott, sau Ladislau Zagusta⁵.

Dar numele acesta îl cunoaștem indirect dintr-o inscripție grecească din Callatis unde Nikasó este fiica tot a unui Herkleidas, ca și în noul fragment descoperit.

Inscripția grecească din Callatis, la care ne referim, a fost publicată de Gr. Tocilescu⁶ fără nici o caracterizare a literelor, afară de

² Pape-Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* s.v. Νικασώ, Νεϊκασώ, și Νικησό.

³ Bailly-Séchan-Chantraine, *Diet. gr. fr.*, p. 1324.

⁴ Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle a.S., 1917, p. 330.

⁵ G. Liddel-R. Scott, *A Greek-English Lexikon*, Oxford, 1958; Ladislau Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955.

⁶ Gr. Tocilescu, *Arch. epigr. Mitteil. aus Österreich-Ungarn* VI, 1882, p. 6, nr. 9.

remarca privitoare la litera *theta*, a cărei mărime ar fi aceeași cu a lui *omicron*. La publicarea acestei inscripții, editorii nu și-au dat seama că ea cuprinde numele Nikasó. Iată textul inscripției așa cum a apărut el în publicația citată⁷ ca și în altă parte⁸ (fig. 2).

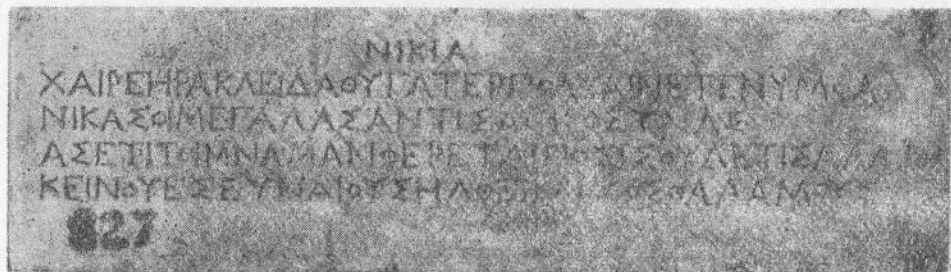

Fig. 2

Νικία

Χαῖρε, Ἡρακλείδα θυγάτερ, πολυαίνετε νύμφα, Νίκη σοι, μεγάλας ἀντί σαοφροσύνας· ἄς ἔτι τοι μνάμαν φέρεται πόσις, οὐδέ τις ἄλλα Κείνου ἐς εὐναίους ἦλθε ἔλλοχος θαλάμους,

Traducere :

A lui Nikias.

Noroc, fiică a lui Herakleidas, mult elogiată nimfă! Izbînda (e) a ta pentru marea (ta) înțelepciune, de care ține încă minte soțul (tău) și nu a intrat alta în iatacul lui conjugal“.

Inscripția aceasta citată mai sus, se găsește în lapidariul Muzeului Național de Antichități din București, sub nr. 827. Stela cu epitaful metric poartă în frunte numele Nikias, la genitiv, ceea ce arată că Nikias este autorul monumentului sepulcral pentru soția sa Nikasó, fiica lui Herakleidas. Inscripția aceasta are litere similare cu literele noului fragment.

Ca și în noul nostru fragment, avem în inscripția lui Nikias dorisme: în rîndul 1 Ἡρακλείδα, νύμφα, în rîndul 2 Νικασώ μεγάλας, σαοφροσύνας, în rîndul 3 μνάμα, ἄλλα.

Lui Adolf Wilhelm propozițiunea Νικα σοι μεγάλας ἀντί σαοφροσύνας în forma admisă de Tocilescu, i se părea ciudată⁹.

Ad. Wilhelm se miră că editorii nu au adăugat nici un cuvînt de lămurire cu privire la cuvintele Νίκη σοι, poate pentru că li se părea de la sine înțeles că în această exprimare prin elipsă este vorba

⁷ *Ibidem*.

⁸ *B.C.H.*, VI, 1882, p. 442 și p. 443; A. J. Reinach, *R.E.Gr.*, XX, 1907, p. 73..

⁹ Adolf Wilhelm, *Zu griechischen Epigrammen in BCH*, XXIX, 1905, p. 412..

de victoria (νίκα din rîndul 2), pe care a dobîndit-o defuncta prin a ei înțelepciune, dovedită într-atîta încã soțul ei nu s-a mai recăsătorit.

Couigny¹⁰ nu are încredere în exactitatea lecturii Νίκα σοί, căci el, ia Nika drept nume propriu scriind πολυαίνετε νύμφα, Νίκα, σοί. Dar atunci, scrie Ad. Wilhelm, este de prisos pronumele σοί. Continuînd, Wilhelm zice: afară de aceea ne-am aștepta să citim τοί, iar nu σοί, căci epigrama arată forme doricе și pronumele de formă dorică τοί se găsește și în al doilea hexametrul al aceleiași epigrame. Deci, conchide Ad. Wilhelm¹¹, trebuie să se citească Νικασοί, ca vocativ al numelui propriu Nikasó, și placa ar trebui să poarte ca titlu inscripția [Νικασοί] Νικία. Or, placa arată, după cum dovedește fotografia, numai numele Νικία. A. J. Reinach¹² greșește scriind că epigrama ar fi dedicată de Nika pentru Nikasos.

Din 1905, grație intervenției lui Ad. Wilhelm, Nikasó și-a reluat locul din epitaful soțului ei Nikias. Werner Peek reproduce inscripția așa cum se cuvine¹³. După numirea primului editor și a lui Ad. Wilhelm, W. Peek pune în paranteză pe „Mihailov, I, 17, 8“, ale cărui *Die Griechischen Epigramme aus Bulgarischen Ländern I*, în *Jahrbuch der Universität des Heiligen Kliment von Ochrid in Sofia*, 39, 1942/43, p. 3. și urm. nu le-am putut încă consulta. Probabil că și G. Mihailov a acceptat interpretarea și soluția judicioasă a lui Ad. Wilhelm. Inscripția aceasta „din Thracia“ este datată de W. Peek în sec. II—I î.e.n. Credem că nu greșim atribuind inscripția cu epigrama lui Nikias pentru soția sa Nikasó — din cauza caracterelor ei paleografice arătate mai sus — secolului III î.e.n., aproape de anul 300.

În noul nostru fragment epigrafic este numită în două rînduri zeița Leto. Prin această numire se dovedește că era cunoscut la Callatis cultul zeiței Leto. Dacă se găsea la Callatis, ca și în Delos¹⁴, un sanctuar al zeiței Leto nu am putea spune. Cu numele epic — ionic Λητώ, doric, Λατώ — în limba latină Latona — zeița Leta-Lato a avut cultul ei răspîndit în întreaga Grecie, dar mai întii în partea apuseană a coastei meridionale a Asiei Minore. În urma contactului orașului Callatis cu diferite centre din Asia Mică apuseană, se poate să fi pătruns cultul Latonei și în Callatis. Dar nu este exclus ca cetățenii din Callatis să fi adus cultul zeiței Leto din orașul mamă al lor, de unde cunoaștem opera numită grupul lui Praxiteles, care reprezenta pe Leto și pe copiii ei și care se găsea în templul lui Apollon Prostaterios, după cum ne informează periegetul Pausanias I, 44, 2¹⁵.

¹⁰ Couigny, *Epigr. Anth. Palat.* III, p. 595, II, 372 b⁴.

¹¹ Ad. Wilhelm, *op. cit.*, p. 412 și 423.

¹² A. J. Reinach, în *Buletinul epigrafic din REG XX*, 1907, p. 73.

¹³ Werner Peek, în *Grabepigramme*, I, din colecția *Griechische Versinschriften*, Berlin, 1955, p. 415, nr. 1392.

¹⁴ Vezi H. Gallet de Santerre, *Variétés à propos des cultes deliens: Dodekatheon et Letoon*. în *Rev. Arch.*, L, 1957, Juillet-Sept., p. 58 și urm.

¹⁵ Vezi și Sauer, la W. H. Roscher, *Ausführl. Lexikon der grich. und röm. Mythologie*, II, p. 1972.

În rîndul 2 al inscripției noastre citim cuvintele *Λητοῦς παρθένω*. Fiica feciorelnică a Latonei este Artemis-Diana, zeița munților și a pădurilor, care se ocupă de vînat și de îmblînzirea fiarelor.

Cuvîntul *τέκνω* de la începutul rîndului 3 ar putea fi pus în legătură cu mitul Latonei și cu copiii ei.

În rîndul 5 este vorba de *Λητώ φίλους*, cei dragi zeiței Leto.

În rîndul 4 găsim cuvîntul *γέρας*, care se găsește foarte frecvent în fraze aproape stereotipe din epigramele grecești.

De relevat este și cuvîntul *μνάμα*, care urmează imediat după cuvîntul *γέρας*. *Μνάμα* este forma dorică a cuvîntului ionic-atic *μνήμη*, ἦ, ης „aducere aminte“ iar *μνάμα* este identic cu ionic-aticul *τὸ μνήμα*, ατος semn al aducerii aminte, monumentul.

În înțelesul de „aducere aminte“ găsim cuvîntul *μνάμα* în monumentul ridicat de Nikias pentru soția sa Nikasó, în care se elogiază *σαοφροσύνη*, înțelepciunea, cumînțenia ei, calitatea sufletească și morală cea mai des pomenită în epigramele grecești.

Numirea Latonei în două rînduri (2 și 4), aluzia la fiica Latonei prin cuvîntul *παρθένω* din rîndul 2, cuvintele *τέκνω* (rîndul 3), *γέρας* și *μνάμα* în rîndul 4, topica neobișnuită a cuvintelor în rîndurile 3 și 4, dar înainte de toate păstrarea particulei *τε* în litera *theta* în rîndul 1, prin eliziunea lui *epsilon* înaintea aspiratei din cuvîntul care începe cu literele *ίερ*, ne arată că ne găsim în fața unei inscripții metrice, unei epigrame, din care nu ni s-au păstrat decît 7 rînduri, cu foarte puține urme din rîndul al șaptelea.

Faptul acesta ne ajută să putem calcula unitățile metrice, picioarele, cu numărul de silabe lungi și scurte și să cunoaștem, cu oarecare aproximație, numărul literelor din fiecare rînd al monumentului întreg.

În rîndurile 1—6 numărul literelor integral sau parțial păstrate este de 23, 19, 22, 19, 17, 13; deci în total sînt 'păstrate în această placă fragmentară 113 litere. Numărul literelor care lipsesc nu este cu mult mai mic. Putem deci afirma că s-a pierdut aproape tot atît cît ni s-a păstrat din acest monument cu numele de Nikasó, fiica lui Herakleidas.

Cum am arătat, cele două inscripții discutate sînt din punct de vedere paleografic aproape una de alta și nu există deosebiri remarcabile între ele, care să presupună un interval mai mare de timp scurs între fragmentul nou, care de fapt este mai vechi, și între epigrama lui Nikias, care urmează cu cel mult un sfert de veac după inscripția recent descoperită.

Evident că Nikasó din cele două monumente epigrafice este aceeași fiică a lui Herakleidas, care avea de soț pe Nikias. S-ar părea curios faptul că Nikasó are două monumente, unul sepulcral, din partea lui Nikias și alta din partea altcuiva.

W. Peek ne arată că două inscripții sepulcrale se pot referi la aceeași persoană⁴⁶.

⁴⁶ Werner Peek, *op. cit.*, p. 657.

Dar cele două monumente, aici în discuție, sînt oare amîndouă de ordin sepulcral ? Se pune adică problema dacă fragmentul epigrafic nou cu numele de Nikasó face parte dintr-un monument funerar sau dacă reprezintă o parte dintr-un monument votiv-onorific. Nu mă îndoiesc că W. Peek, care prin opera sa *Griechische Versinschriften* și prin toată activitatea sa epigrafică, trece drept o autoritate netăgăduită ca epigrafist-epigramatist, și că va fi avut multe dificultăți și nedumeriri să încadreze fragmentul cel nou cu numele Nikasó. Acest fragment începe cu un acuzativ, care poate fi o indicație pentru interpretarea inscripției într-un fel sau în altul.

Consultînd pe prof. W. Peek cu privire la fragmentul din Callatis, am putut afla părerea domniei sale. După prof. W. Peek, inscripția aparține unui monument votiv-onorific, pe care îl ridică copiii mamei lor Nikasó, fiica lui Herakleidas și preoteasă, în cinstea zeiței Artemis, fiica feciorelnică a Latonei.

Iată întregirea textului, așa cum o concepe W. Peek (cu mici modificări din partea noastră) :

Ἡρακλείδα παῖδα φίλαν θ' ἰέρ[ειαν ἔουσαν]
 Νικασώ Λήτους Παρθένω[ι εἰσάμεθα]
 τέκνα καλὸν φιλότατος ἔν' ἀ[έναου τόδε δεῖγμα]
 [μ]ατρὶ γέρας, μνάμα θάδε γ[ένοιτο λίθος]
 [κυδ]ρίνος Λητώι φίλους Ν[ικασοῦς τε Νικίον]
 [παῖδα]ς, ἀεὶ δὲ καλὸν τὸ [δέρεποιτο κλέος]

În traducere epigrama ar suna cam așa :

„Pe fiuca lui Herakleidas și scumpa preoteasă Nikasó am așezat-o fecioarei zeiței Leto, noi copiii, ca această dovadă de eternă dragoste să fie un dar frumos pentru maica (noastră) și această piatră o aducere aminte.

Zeița Leto cinstește pe copiii dragi ai lui Nikasó și ai lui Nikias, iar pe aceasta pe veci să o însoțească acest renume bun“.

UN FRAGMENT D'ÉPIGRAMME GRECQUE POUR NIKASO DE CALLATIS

Résumé

L'auteur présente un fragment d'inscription en langue grecque, découvert en 1959 à Callatis, dans le voisinage du grand bâtiment public, près de l'extrémité orientale du mur nordique de l'enceinte. Le fragment est un peu détérioré et noirci par le feu. Il présente, sur sa surface lisse, une inscription de sept lignes, dont la hauteur des lettres est de 1,6 cm. L'inscription renferme une série de formes doriques.

Toutefois, le nom de la déesse Létéo n'apparaît pas dans sa forme dorique Λητώ, comme chez Pindar, Aischylos et Euripides.

Dans le fragment conservé apparaît le nom de Νικασό nom qui se retrouve dans une autre inscription de Callatis (AEM, VI, 1882, p. 6 n°. 9).

Dans le nouveau fragment épigraphique, on fait deux fois mention de la déesse Létéo, ce qui prouve que le culte de cette déesse était connu à Callatis. On ne peut pas préciser s'il existait à Callatis un sanctuaire de la déesse.

Il paraît que la nouvelle inscription est dédiée à la même Nikasó, fille d'Herakleidos, que celle découverte autrefois et publiée par Gr. Tocilescu. L'auteur adopte l'opinion du prof. W. Peek, selon laquelle l'inscription fait partie d'un monument votif-honoraire, que les enfants élèvent à leur mère, Nikasó, la fille d'Herakleidos, prêtresse, en l'honneur de la déesse Artémis, la fille vierge de Létó.

L'auteur date l'inscription au III s.av.n.è., la rapprochant de l'année 300 av.n.è.

DAS FRAGMENT EINER GRIECHISCHEN EPIGRAMM FÜR NIKASO

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt ein Bruchstück der Inschrift in griechischer Sprache dar, das 1959 in Callatis in der Nähe des großen Gebäudes neben dem Ostende der Nordwand der Stadtmauer gefunden wurde. Das Bruchstück ist etwas beschädigt und von Brandspuren geschwärzt.

Auf der glatten Seite befindet sich eine Inschrift von sieben Zeilen deren Buchstaben mit Apices 1,6 cm hoch sind. In der Inschrift sind einige dorische Formen zu erkennen wie z. B. Ἡρακλειδα, φιλότατος, μνάμα.

Der Name der Göttin Leto erscheint aber nicht in seiner dorischen Form so wie er bei Pindaros, Aischylos und Euripides erscheint.

Im dem Bruchstück der Inschrift erscheint der Name Νικασό, der in Callatis bereits in einer anderen Inschrift angetroffen wurde.

Im neuen epigraphischen Bruchstück erscheint der Name der Göttin Leto zweimal, woraus zu schließen ist, daß man in Callatis ihren Kultus pflegte. Ob es in Callatis auch ein Heiligtum dieser Göttin gab, kann nicht mit Gewißheit behauptet werden.

Die neue Inschrift scheint der gleichen Nikaso, Tochter des Herakleidos geweiht zu sein, ebenso wie die früher bereits entdeckte und von Gr. Tocilescu veröffentlichte Inschrift (AEM, VI, 1882, p. 6, Nr. 9). Der Verfasser ist derselben Meinung die Professor W. Peek, geäußert hatte, dergemäß die Inschrift zu einem Ehren- und Weihenedenkmal gehört, das die Kinder ihrer Mutter Nikasó, Tochter des Herakleidos und Priesterin, zu Ehren der Göttin Artemis, die jungfräuliche Tochter der Lato erhoben.

Der Verfasser datiert die Inschrift in das 3. Jh. v.u.Z. und nähert sie an das Jahr 300 v.u.Z. an.